

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özkul, A. S. (2019). “Popüler İş Hayatı Yazarlarından Carnegie ve Casson’un Türk İşletmecilik Literatürüne Katkıları Üzerine Bir İnceleme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1017-1032
Geliş Tarihi / Received Date: 13.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 27.12.2018

Araştırma Makalesi

POPÜLER İŐ HAYATI YAZARLARINDAN CARNEGIE VE CASSON’UN TÜRK İŞLETMECİLİK LİTERATÜRÜNE KATKILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sait ÖZKUL

Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
saitozkul@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8858-4685

Öz

Bu çalışmada popüler iş hayatı yazarlarının Türkiye’de 1928 yılı öncesinde Osmanlıca olarak yayımlanan kitapları incelenmektedir. Çalışma, Türkiye’deki işletmecilik ve yönetim-organizasyon tarihi alanına katkı sağlama amacındadır. Türkiye’de, 19. ve 20. yüzyıl işletmecilik bilgisine yönelik zeminin hazırlanmasında iktisadi neşriyatın rolü büyüktür. Bu nedenle, öncelikle Osmanlı’da Batı odaklı iktisadi neşriyatın gelişim sürecinden bahsedilmektedir. Bundan maksat işletmecilik bilgisi içerikli eserlerin Türkiye’de hangi koşullarda ortaya çıktıklarını tespit edebilmektir. Çalışma, iş hayatı ile ilgili Türkiye’de 1912 ve 1928 yıllarında yayımlanan iki eserin içeriklerine odaklanmaktadır. Bunlardan birisi Andrew Carnegie tarafından yazılan “*İş İmparatorluğu-Gençlere Tarik-i Muvaffakiyet*”, diğeri ise Herbert N. Casson tarafından yazılan “*İş-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*” adlı kitaplardır. Yapılan inceleme sonucunda her iki kitabın, “iş kurma”, “servet edinme” ve “imkanları değerlendirme” ve “ticaretle meşgul olma” konularını destekleyici bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, İş Yapmak, İş Kitapları, İşletmecilik Bilgisi.

AN ANALYSIS ON THE CONTRIBUTIONS OF POPULAR BUSINESS LIFE AUTHORS CARNEGIE AND CASSON ON THE TURKISH BUSINESS MANAGEMENT LITERATURE²

Abstract

This study investigates the books of popular business life authors that were published in Ottoman Turkish in Turkey before 1928. It aims to contribute to the field of business management and history of management-organization in Turkey. The literature on economics had a significant role in the preparation of a basis for knowledge on business management in the 19th and 20th centuries in Turkey. Therefore, firstly the development process of Western-oriented economics literature in the Ottoman Empire is discussed. The reason for this is to determine the types of conditions under which works with business management content

¹Bu çalışmanın önceki versiyonu, Başkent Üniversitesi bünyesinde 2017 yılında gerçekleştirilen 25. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde “Popüler İş Hayatı Yazarlarından Carnegie ve Casson’un Türk İşletmecilik Bilgisine Katkıları” başlığıyla sunulan bildiridir. Bu bildiri daha sonra yönetim ve organizasyon alanında, özellikle de işletmecilik tarihi konusunda çalışan bilim insanlarının eleştirileri ve önerileri kapsamında genişletilerek makaleye dönüştürülmüştür.

²The previous version of this study was the manuscript titled “Contributions of Popular Business Life Authors Carnegie and Casson on Turkish Management Science” that was presented at the 25th National Management and Organization Conference that was held in 2017 at Başkent University. This manuscript was later turned into an article by broadening its scope within the context of the criticisms and recommendations of scientists who work in the field of management and organization, particularly history of business management.

emerged in Turkey. The study focuses on the contents of two works that were published in Turkey in 1912 and 1928 on business life. One of these is the book “*İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet*” (original: The Empire of Business) by Andrew Carnegie, while the other is the book “*İş-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*” (original: The Axioms of Business) by Herbert N. Casson. As a result of the analysis, it is seen that both books have approaches that are supportive of concepts of “establishing a business”, “gaining a fortune”, “utilizing opportunities” and “dealing with trade”.

Keywords: Trade, Business, Business Books, Management Science.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Batı merkezli iktisadi ve ticari fikirlerine yönelik düşüncelerin Türkiye ortamında yayılmaya başlamasında; devletin, yönetici elitlerin, aydınların (Ağır, 2017; Mardin, 2010), Osmanlı basınıının (Koloğlu, 2007), yükseköğretim mekanizmalarının (üniversiteler ve cemiyetler) (Dölen, 2009) ve basılı kaynakların (sürelî yayınlar ve kitaplar) (Çakmak, 2011), önemli bir rol üstlenmesi söz konusudur. Bu noktada Osmanlı'nın son döneminde, “işletmecilik” hakkındaki düşüncelerin Türkiye ortamında yayılması açısından dikkati çeken ve çoğunlukla Osmanlıca olarak yayımlanan “sürelî yayınlar” ve “kitaplar”, özellikle yönetim ve organizasyon alanının köklerini tespit etmek açısından detaylı bir şekilde “içerik incelemesi” yapılması gereken kaynaklardır.

Literatürde, Osmanlı'nın son döneminde yayımlanan iktisat ve işletmecilik ile ilgili sürelî yayınlara (Tayşir, 2015) ve kitaplara (Çakmak, 2011), yönelik yapılan araştırmalar yer almaktadır. Bununla beraber zamanın ticaret bilgisine yönelik konulara yer veren, Osmanlı'nın son dönem iktisat, ticaret, kamu yönetimi, muhasebe ve hukuk kitapları bulunmaktadır. Örneğin kamu yönetimi (Keskin, 2006) ve muhasebe (Güvemli, 2000) alanında yapılan tarihsel çalışmalarda işletmecilik bilgisini yer veren kitaplara/makalelere değinilmektedir. Bununla beraber “işletmecilik tarihi” ve “işletmecilik eğitimi tarihi” çalışmalarında son yıllarda artış görülmektedir. Bu çalışmalarda, “19. yüzyıl sonlarında Osmanlı'da işletmecilik düşüncesine hangi kitaplarda yer verilmiştir?” sorusuna cevap bulunacak nitelikte birçok kaynak eserin olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ise Osmanlı'nın son dönemindeki popüler iş hayatı yazarlarının kitaplarının, zamanın ticaret bilgisine öncelikle yer vermelerinden hareketle, Osmanlı alfabesiyle yayımlanan ve işletmecilik bilgisine zamanın koşullarına göre katkı sağladığı çıkarımı yapılan kaynaklara odaklanılmaktadır. Söz konusu dönemde yayımlanan iktisat-işletmecilikle ilgili sürelî yayınlara, kamu yönetimi ve muhasebe odaklı eserlere yönelik detaylı incelemeler ise başka çalışmalara havale edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle Batı'nın ekonomi düşüncesinin Osmanlı'ya iktisat-ticaret eserlerinin yayılması bağlamında nasıl yansıdığı konusuna yer verilmektedir. Daha sonra ticaret yapmak ve iktisadiyat

meselelerinin, özellikle Batı'dan gelen fikri akımlar etrafında tartışıldığı 19. yüzyıl Osmanlı'sında yayımlanan iktisadiyat meselelerine odaklanan eserlerden örnekler verilerek kısaca içeriklerine değinilmektedir. Daha sonra ise birinci elden kaynak olan ve Osmanlıca olarak telif edilen iki tercüme eserin içeriklerine odaklanılmaktadır. Değerlendirme kısmı olan son bölümde ise iki tercüme kitabının Türk işletmecilik bilgisine nasıl bir katkı sağladığı ifade edilmektedir.

2. BATI'NIN EKONOMİ DÜŞÜNCESİNİN OSMANLI'YA YANSIMASI

Başlangıcında toplum düzeninin karakterini şekillendirmek amacıyla insanî davranışları çözümlmek için yönelmiş bir bilim alanını ifade eden oikonomi (ev idaresi/ev yönetimi) sözcüğü Batı'da bu içeriğini Yunanca “oikos” (ev) ve “nem” (idare/yönetim) köklerinde göstermektedir. Ev İdaresi konusunda ilk kitap Atina'lı Xenophon'un “Oeconomicus” (Oikinomikos) adlı eseridir. Bundan sonra Oikonomicus kapsamına “*kamu yönetimi*” ve bununla ilişkili olarak “*kamu gelirlerinin kullanımı*” konuları girmiştir. Böylelikle oikonomia, Batı'da Merkantilist dönemde (1500-1800) “ekonomi politik” adını almıştır. Yani bu bilim alanı sosyal ve siyasal konuları da içine alan bir görünüme kavuşmuştur. Bu konuda İslam aleminde Batı'ya paralel gelişmeler görülmektedir. Aristo'dan etkilenen İslam aleminde oikonomia'nın karşılığı ilm-i tedbîr-i menzil olarak alınmıştır. İlm-i tedbîr-i menzil'in içeriğinin değişmesiyle de ilm-i tedbîr-i medfîne ve siyaset-ül medfîne haline gelerek Batı'daki ekonomi politik kavramını karşılayacak bir duruma gelme eğilimi göstermiştir. Zamanla bu bilim, *harâc, emvâl, kesb, ticaret, hisbe, iktâ', rüsûm, nukûd, ahkâm-ı sultaniye, siyaset-i şeriyeye, nasihat'ul mulûk, siyasetnâme, edeb* ve *fütüüvvet* literatürünü de kapsayan bir konuma gelmiştir. Batı'da oikonomia'nın devamı olan ekonomi politik, 19. yüzyıl sonlarında pozitif bilim anlayışının etkisiyle ahlak ve siyaset bilimlerinden ayrılarak bağımsız bir bilim iddiasıyla “economics” olarak isimlendirilmiştir. Batı'yı takip eden Osmanlı'da ve İslam dünyasında yeni içeriğiyle “ekonomi” bilimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “ilm-i servet”, “ilm-i iktisat” ve son olarak da “iktisat” olarak adlandırılmıştır (Güler, 2005: 377-386).

Nitekim Osmanlı'nın iktisat düşünürleri “ekonomi politik” kelimesinin karşılığını bulma çabası neticesinde ismen farklı lakin Batı'lı anlamda “ekonomi/iktisat” terimini karşılayacak isimler türetmişlerdir. “İktisat” ile “itidal” kelimelerini eşanlamlı olarak kullanan Osmanlı ahlakçıları ise, iktisat biliminin karşılığını “eve ait işler” anlamındaki “ilm-i tedbîr-i menzil”de bulmuşlardır. Fakat Tanzimat Fermanı'ndan önce yaygın olarak kullanılan “ilm-i tedbîr-i menzil” modern iktisat düşüncesini açıklayan/niteleyen bir ifade değildir. Osmanlı iktisat düşünürlerinin ekonomi politik'in karşılığı olacak bir kelime bulma gayreti, *Osmanlı*

iktisadî düşüncesi'nin evrimine ışık tutmuştur. Osmanlı iktisat düşüncesi modernleştikçe “ilm-i tedbîr-i menzil” ifadesinin yerini başka yeni kavramlar almıştır. 19. yüzyıl Osmanlı iktisat düşünürleri “ekonomi politik” kavramının karşılığı olarak farklı tercihlerde bulunmuşlardır. Serendi Arşizen ve Aleko Şuçı “tasarrufât-ı mülkiye”, Münif Paşa “idare-i mülkiye”, Mehmet Mithat Efendi “fenn-i idare veya idare-i umur”, Ahmet Hilmi Efendi “ilm-i tedbîr-i servet”, Mehmet Şerif Efendi “ilm-i emvâl-i milliye”, Namık Kemal “fenn-i servet”, Ohannes Paşa “ilm-i servet-i milel” ve Ahmet Mithat ise kelimenin karşılığını aramaksızın “ekonomi politik”i aynen kullanmıştır. 19. yüzyılın sonunda “ekonomi politik” yerini “ilm-i iktisat” kavramına bırakmıştır. “Defter-i Muktesid” (1890) adlı eserinde Süleyman Sudi ilk defa “iktisat” kavramını kullanmıştır. 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye iktisat öğretmenlerinden Mehmet Esat Efendi, Pierre Paul Leroy Beaulie tarafından kullanılan “economique” kavramının karşılığının “iktisat” olması gerektiğini söylemiş ve bu düşüncesi dönemin düşünürlerince kabul edilmiştir (Çakmak, 2011: 117-119).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, Osmanlı ekonomi düşüncesinin özellikle 19. yüzyılda Batı'dan gelen iktisadi akımlar-fikirler ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle, artık Osmanlı klasik döneminden farklı özelliklere sahip olması beklenen; yeni bir ticaret erbabı, girişimci, işletme tipi ve işletmecilik düşüncesinin ortaya çıkacağı ve bunların da Batı'nın iktisadi ve ticari normlarıyla etkileşime girerek karakterize olacağı çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla Osmanlı son dönemi iktisadi düşüncelerindeki fikri değişim ve dönüşümün işletmecilik düşüncesine de önemli düzeyde etkisinin olacağı söylenebilir.

3. BATILILAŞMA DÖNEMİNDE YAYIMLANAN İKTİSAT KİTAPLARI

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı bürokrasisi, devletin finansal boyutunu yönetecek ve sorunlara derhal çözüm üretecek bir ekonomi teorisine veya bu konuda net bir fikre sahip değildi. Bu dönemde Osmanlı'da ekonomi teorisi hakkında bağımsız fikre sahip ekonomistler olmamakla beraber çeviri şeklinde yayımlanan çok az sayıda çalışma mevcuttu (Badem, 2010: 289). Buna ek olarak İlber Ortaylı, Osmanlı toplumunun Yeniçağ Avrupa'sından yöntem edinerek gelişen iktisat bilgisini tanıyıp izlemesi zamanını tespit etmenin zor olduğunu, fakat Osmanlı aydınınının 18. yüzyıl sonlarında Avrupa iktisadi düşüncesine ilgi duymaya başladığını ve eldeki belgelerin tarih olarak çok geriye gidemediğini belirtmektedir (Ortaylı, 1983: 37). Bununla beraber literatürde ilk iktisat kitabının ne zaman yayımlandığı hakkında farklı fikirler bulunmaktadır.

İlk Türkçe İktisat Kitabı: İlber Ortaylı'ya göre ilk Türkçe iktisat kitabı, yazarı belli olmayan, el yazması şeklinde olan ve şu an Avusturya Milli Kütüphanesi Şark Yazmaları

bölümünde bulunan bir kitaptır. 86 sayfa olan kitabın adı “Risale-i Tedbîr-i Umran-ı Mülkî”dir. Yazarının Bab-ı Âlî'nin gayrimüslim tercümanlarından biri olabileceğini söyleyen Ortaylı, yazıldığı yılı ise 1830 yılların başı (1832-1833) olarak tahmin etmektedir. İlk iktisat kitabı bir mukaddime (giriş), beş bölümden ve bir hatimeden (son) oluşmaktadır. Birinci bölümde iktisat biliminin temel kavramları tanımlanmıştır. İhtiyaçların, nedret (azlık) ve örf-adetlere göre şekilleneceği konusunda düşünceler mevcuttur. İkinci bölümde üretim sürecinin ne olduğu, üretim unsurları ve üretim faaliyetleri (tarım-sanayi-zanaat-ticaret) olarak ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde üretim araçları üzerinde durulmaktadır. Üretim araçları *mal-ı sermaye* ve *amel-i beşer* olarak tanımlanmaktadır. Dördüncü bölümde sermayenin malı ürüne dönüştürdüğü ve kar ölçüsünde sermaye arttırılırsa işin büyüyeceği, devletin zenginleşmesinin de bu yolla mümkün olacağı ifade edilmektedir. Beşinci bölümde nüfus sorunu ele alınarak Malthus'un görüşü özet olarak verilmektedir. Sonuç olarak Ortaylı, devlet ve toplumun dönemin iktisat ve ticaret bilgisine olan yaklaşımının olumlu yönde arttığını ifade etmektedir (Ortaylı, 1983: 37-43).

İlk Türkçe iktisat kitabının ne zaman yayımlandığına dair literatürde olan tartışmalara kısaca değinmek gerekirse; bu konusundaki tanıtımların, Darümuallimîn *ilm-i servet* muallimi Mehmet Cavit Bey'in 1899 yılında yayımlanan *İlm-i İktisat* kitabı ile başladığı görülmektedir. Bu konuda Galip Haldun ve M. Zühdü ve Z. Fahri Fındıkoğlu'nun da yazıları vardır (Tütengil, 1965-66: 141). Literatürde ilk Türkçe iktisat kitabının hangi tarihte yayımlandığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mehmet Cavit Bey'e göre ilk iktisat kitabı, Sehak Ebru Efendi'nin J.B. Say'ın “*Catéchisme de Economie Politique*” adlı kitabını “*İlm-i Tedbîr-i Menzil*” başlığıyla 1851-1852 çevirdiği kitaptır. Z. Fahri Fındıkoğlu'na göre ise ilk iktisat kitabı L. Rossi adlı yazarın “*Economie Politique*” adlı eserini, “*Tasarrufat-ı Mülkiye*” başlığıyla kaleme alan Serendi(s) Arşize(a)n'ın 1852'den önceki bir tarihte basılan kitabıdır (Badem, 2010: 289). Ortaylı'ya göre bu iki kitap da 1850'li yıllara aittir (Ortaylı, 1983: 38). Bu iki iktisat kitabından sonra yazılan Cavit Orhan Tütengil'in tanıttığı bir diğer iktisat kitabı Charles Wells tarafından 1860 yılında basılan ve British Museum'da bulunan “*İlm-i Tedbir-i Milk/Mülk*” adlı eserdir. Charles Wells İngilizdir ve eseri Türkçe olarak yazmıştır. Kitap VIII+88 sayfadan oluşmaktadır. Giriş ve içindekiler kısımları İngilizce olan kitabın geri kalanı Osmanlıcadır. Dokuz bölümden (bâb) meydana gelen kitap iktisat bilgisini ve kavramlarını kısa ve yetersiz olarak tanıtmaktadır. Wells kitabını “*Türkçe ilk telif iktisat yazması*” şeklinde yorumlamaktadır. Fakat görüldüğü üzere, 1850'lerde yayımlanan diğer eserler Wells'in bu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı toplumunda iktisat bilgisiyle tanışma zamanı 19. yüzyılın ortalarıdır. Bu kitapların taş baskısı

olarak basılması, Osmanlı toplumunda iktisadî konulara olan ilginin arttığına ipuçlarını vermektedir (Ortaylı, 1983: 39; Tütengil, 1965-66: 146).

İktisadi konulara Türk toplumunun ilgisini belirtmekle beraber öne sürülmesi gereken bir diğer nokta da yönetim zihniyetinin sürekli iktisadi politikalarla etkileşim içerisinde bulunduğudur. Bu etkileşim de Türkiye’de iktisadi/ticari neşriyatın önünü açmıştır. 19. yüzyılda Türkiye’deki iktisadi zihniyetin ve dolayısıyla da iktisadi neşriyatın iki ana kolu olduğu ifade edilebilir. Her iki kolda da siyasetçiler, aydınlar ve yöneticiler bulunmaktadır. Bu kollardan birisi Türkiye’nin gelişmesi için ulusal kapitalizmi, diğeri ise serbest ticaretçi, beynelmilelci bir biçimi benimsemektedir. Bu bağlamda Türkiye’de 19. yüzyılda her iki kolun da siyaset ve neşriyat itibarıyla yayılım gösterme çabası içinde olduğu belirtilebilir (Boratav, 2009: 19-57).

Batılı anlamda ilk Türkçe iktisat kitaplarının yayımlanmaya başlamasından sonra özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı’da bu tarz kitapların sayısının arttığı görülmektedir. Bunlardan bazıları ve kısaca içerikleri hakkındaki bilgiler ise aşağıda belirtilmektedir. Aşağıda bahsi geçecek kitaplar, Diren Çakmak tarafından kaleme alınan “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi” adlı kitapta yer alan iktisat düşünürleri ve eserleri hakkındaki bilgilerin özeti şeklinde aktarılmaktadır. Çakmak (2011) tarafından sunulan söz konusu kitapların içerik bilgileri dahilinde, yazarların özellikle işletmecilik düşüncesine yaklaşımlarını yansıtan kısımlara dikkat çekilmeye çalışılarak bu özetleme yapılmıştır.

Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet: 1881 yılında basılan kitabın müellifi Sakızlı Ohannes Efendi’dir. Ohannes, Fransız klasik iktisatçılarından özellikle de Jean Baptiste Say’dan etkilenmiştir. Liberal kapitalizmi savunmaktadır. Sermayeyi, hem fayda ve değer niteliğine sahip olan hem de tasarruf ve mübadele edilebilir olan şeylerin tümü olarak tanımlamaktadır. Sanayiye, iktisadî faaliyetlerin (tarım, imalât sanayisi ve ticaret işleri) tümünü kastederek bir bütün olarak kabul etmektedir. Devletin piyasada aktör olmasına karşı çıkmakta, iş özgürlüğünü kapitalist üretim tarzının temel faktörlerinden biri olarak görmekte ve rekabetin sanayinin hareketliğini sağlayan bir unsur olduğunu belirtmektedir. Piyasa hakkındaki görüşü ise tam rekabet koşullarındaki serbest piyasanın dengede olacağı şeklindedir. Ohannes’e göre devlet, sadece şirketlerin yapamayacağı konularda himayeci tavrını takınması gerekmektedir. Hatta para basımı, posta idaresi ve eğitim gibi konularda bile şirketlerin/derneklerin aktör olması gerektiğini ifade etmektedir. Genel olarak liberal kapitalist düşünce içinde olan Ohannes, Fransa’nın Adam Smith’i olarak tanımlanan Jean Baptiste Say’la benzeleştirilerek Osmanlı’nın Adam Smith’i olarak da betimlenebilir (Çakmak, 2011: 139-158).

İlm-i İktisat: 1899 yılında yayımlanan ve Mehmet Cavit Bey tarafından yazılan dört ciltlik kitapta “iktisat” kelimesine yer verilmesi, Batılı anlamda iktisadî düşüncenin yüzyıl sonunda kavram olarak da yerleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mehmet Cavit Bey, Fransız klasik iktisatçıları Jean Baptiste Say ve özellikle Frederic Bastiat’tan etkilenmiştir. Liberal kapitalizmi savunan Mehmet Cavit, Darwin’in doğal seçim teorisinin iktisatta da geçerli olduğunu ve güçlü olanın hayatta kalabileceğini vurgulamaktadır. O’nun iktisat biliminden anladığı, bir manada kapitalizmdir. Mehmet Cavit’e göre sermaye, iktisadî malların toplamıdır. Emeğin karşılığı alınacak ücret, çalışanın verimliliğine göre belirlenmelidir. Özel mülkiyet hakkını savunmakta ve bireyciliğin toplumları ilerleten doğal bir davranış olduğunu belirtmektedir. Devletin ekonomiye yapacağı en küçük müdahalenin bile karşısında olan Mehmet Cavit, devletin kalkınması için ise kapitalistleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. O’na göre sanayileşme, kapitalistleşme ile mümkündür. Sanayileşme, büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının yaygınlaştırılması tarzında gerçekleştirilmelidir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşları küçük ölçekli atölyelere nazaran daha az masraflıdır. On tane küçük atölye kurulacağına bir tane büyük sanayi işletmesi kurulmalıdır. Büyük sanayi işletmeleri küçük işletmelerden; iş bölümü, makineleşme, üretim kapasitesinin etkin kullanımı, iş sağlığı, üretimin örgütlenmesi, yeni teknolojilerinin yaygınlaşması ve daha düşük maliyetle üretim açısından daha uygun imkanlara sahiptir. Mehmet Cavit’e göre büyük işletmelerin iyi yönetilememesi ve tekelleşmeye imkan sağlaması açısından bazı sakıncaları da olabileceğini ifade etmiştir. Rekabete olan bakış açısı olumludur. Bu bağlamda esnaf yönetmeliklerine ve gedik usulüne karşıdır. Bunlar rekabeti engellemekte ve kapitalistleşmeyi sekteye uğratmaktadır. Mehmet Cavit’e göre tarımda veya ticarete olsun girişimcinin görevleri en ulvî görevlerdendir ve girişimcinin ekonomik yaşamdaki pozisyonu çok önemlidir. Çünkü girişimci zarar etme/iflas etme pahasına riski göze almaktadır (Çakmak, 2011: 159-179).

Ekonomi Politik: Aslında bir “toplum bilimci” olup, toplamda 223 adet basılı kitabı bulunan ve “kırk beygir gücünde yazı makinesi” sıfatıyla tanımlanan, yakınçağ tarihinin roman yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi’nin iktisadî görüşlerini içeren “Ekonomi Politik” adlı kitabı 1880 yılında basılmıştır. Ahmet Mithat kitabında liberal kapitalizmi savunanlardan farklıdır ve müdahaleci kapitalizmin daha doğru bir ekonomik sistem olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Mithat’a göre liberal kapitalizm, gelişmiş ülkeler için doğru fakat az gelişmiş ülkeler için sakıncalı bir sistemdir. Toplum için bilim anlayışına sahip olan Ahmet Mithat, ticarî hayattaki tecrübelerini iktisadî görüşlere yansıtmıştır. Romancılıktan elde ettiği maddi kazanç yanında İstanbul’da Mısır Çarşısı’nda esnafılık yapmıştır. “Sırmakeş” sularını satın almış ve İstanbul’a getirip satmıştır. İstanbul’da bir çiftlik satın almış ve Avrupa’dan

kuluçka makinesi getirterek modern tavukçuluk yapmıştır. Ahmet Mithat'a göre makineleşme uygarlığın belirtisidir ve işsizliğe sebep değildir. O'nun iktisadî görüşlerindeki pragmatizminin ticaret tecrübesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat'a göre yerli sanayi himaye edilmelidir. Dış ticarete de liberal usulden vazgeçilmelidir. Ahmet Mithat'ın ekonominin gelişmesi için formülü; Avrupa'nın sadece mallarını değil sanayisini transfer etmek, sanayi eğitimi için yurt dışına öğrenci göndermek ve yurt dışından ülkemize gelenler için de ekonomik faaliyetlerini birkaç yıl süre ve belirli şartlarla ve/veya imtiyazlarla devletin kontrol altında gerçekleştirmelerini sağlamak şeklinde belirtilebilir. Ahmet Mithat'a göre İslam dini, ekonomik gelişmeye engel değildir. Batının faydalı yönleri alınmalı ve İslam'dan vazgeçilmemelidir. Çalışkanlık ve tutumluluk taraftarı olmakla beraber lüks tüketim ve aşırılığa karşı olan Ahmet Mithat'ın bu yaklaşımının Protestan ahlakını çağrıştırdığı söylenebilir. Osmanlı'nın kadim değerleri Avrupa'nın bilim ve tekniği ile sentezlenmelidir. Nerede ve kim tarafından bulunursa bulunsun bilim ve teknolojiye dair her araç Osmanlı ülkesine transfer edilmeli ve kullanılmalıdır. O'na göre iktisadî gelişmede bilim ve teknik önemli bir rol üstlenmektedir. Müdahaleci kapitalizm savunucusu olan Ahmet Mithat dış ticarete liberal usule karşı, yerli sanayiye himaye etme taraftarı, lüks tüketimin yüksek vergilendirilmesini isteyen, gösterişçi tüketimin Osmanlı toplumu için bir problem olduğunu düşünen, çalışmanın ve tasarruflu yaşamının erdem olduğunu savunan bir duruşu vardır. Bu duruşu Ahmet Mithat'ın, meslek olarak iktisatçı olmasa da dönemin iktisadî olaylarını yorumlama kabiliyetine sahip olduğunu göstermekte ve O'na “alaylı bir iktisatçı” vasfıyla nitelendirilebilme imkânı sunmaktadır (Çakmak, 2011: 181-193).

Azadegi Ticaret ve Usul-ü Himaye (1898), İlm-i İktisat (1900): Bu iki iktisat kitabının da yazarı Akyiğitzade Musa (Musa Akyiğit) (1865-1923)'tir. Akyiğitzade Alman Tarihçi okulundan etkilenmiştir ve müdahaleci kapitalizmi savunmaktadır. Bu yüzden görüşleri özellikle Mehmet Cavit Bey'in tepkisini çekmiştir. Kuvvetli bir iktisat bilgisine sahip ve meslekten de iktisatçı olan Akyiğitzade ulusal sanayinin oluşturulmasını, himayeci politikaların benimsenmesini ve bireylerin ekonomik çıkarları gözetmekle beraber manevi olarak nitelendirilebilecek yararları da düşündüğünü savunmaktadır. Akyiğitzade, Osmanlı'nın liberal usulü terk etmesi gerektiğini düşünmektedir. Himaye edilen ürünün fiyatının başlangıçta yüksek olabileceğini fakat iç rekabet dolayısıyla bir süre sonra fiyatın düşeceğini ifade etmektedir. Himaye edilen sektöre yapılacak yatırımların himaye edilmeyen sektörlerde sermaye kıtlığı meydana getireceği görüşüne katılmayan Akyiğitzade, bunun ulusal ihtiyaçlar için bir öncelik olduğunu ifade etmekte ve bunun zarar değil *amaçlanan bir sonuç* olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu gerçeği inkar etmeyen Akyiğitzade,

böylelikle ülkenin yetenekli olduğu sanayi dalları gelişene kadar himaye usulünün uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Söz konusu sanayi dalları geliştikten sonra da himaye ihtiyacının ortadan kalkacağını belirten Akyığıtzade'nin bu görüşleri, dönemin sanayileşmiş ülkelerinin sanayileşmeleri süreçlerinde takip ettikleri bir yoldur. Osmanlı Devleti'nin kalkınması için tarım sektörünün başı çekmemesi gerektiğini savunmakta ve ülkenin gelişmesi için sanayi sektörüne önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çakmak, 2011: 195-206).

4. POPÜLER İŞ HAYATI YAZARLARININ TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN İŞLETMECİLİK KİTAPLARI

Türkiye'de özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru ticaret, iktisat ve iş hayatı ile ilgili kitaplar neşredilmeye başlamıştır. Nitekim 19. yüzyılda Türk yükseköğretim kurumlarında okutulan dersler/ders kitaplarının işletmecilik bilgisine yönelik neşriyata önemli katkı sağladığı bilinmektedir (Özkul, 2012: 223-241). Bununla beraber Osmanlı basını da işletmecilik bilgisine dair önemli katkı sağlayan bir diğer önemli etkidir (Ertul, 2008: 14-21). Ayrıca üçüncü bir önceki bölümde de görüldüğü üzere iktisat alanının içerisinde zamanın işletmecilik anlayışını yansıtan noktaların bulunduğu görülmektedir. Bütün bu etkenlerle beraber, işletmecilik bilgisinin Türkiye'deki gelişimine popüler iş hayatı yazarlarının kitaplarının da etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nce Batı'dan transfer edilmek istenen işletmecilik bilgisinin genel çerçevesi; iktisat, ticaret, muhasebe ve sevk-ü idare yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Daha ziyade tatbikatla (pratik/uygulama) ilgili ticari bilgileri yaymaya yarayan neşriyat; muhasebe ile ilgili gelişmeler; ilm-i sevk-ü idare prensiplerinin ortaya atılarak gittikçe işlenip derinleştirilmesi gibi hareketler, ayrı ayrı istikametlerden büyüyüp genişleyerek birleşme noktalarında müstakil bir işletme ilminin ortaya çıkmasına yol açmışlardır (Oluç, 1959: 9-10). Oluç'un bu bakış açısına dayanarak özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren işletmecilik bilgilerinin aktarımında iktisat, ticaret, muhasebe ve yönetim ile ilgili her yayının rolünün önemli olduğu ifade edilebilir. Fakat Oluç'un ifade ettiği "daha çok uygulamaya dönük ticaret bilgisini yaymaya çalışan neşriyat" aslında iş yapmayı ve işletmeciliği odak noktasına koyan yayınlardır. Günümüzdeki anlamına yakın işletmecilik kitapları hakkında Türkiye'de yayımlanan ilk eser(ler)e yönelik kesin bir tarih vermek doğru olmayabilir. Fakat içeriğinde Batı'dan transfer edildiği şekliyle "business", "commerce" veya o zamanın Türkiye'sinde kullanılan şekliyle "iş", "işletme", "ticaret" konularında yazılan eserlerin neyi öğretmek gayreti içinde oldukları görmek önem arz etmektedir. Bu yönde yapılan çalışmada ilk işletmecilik

kitaplarının, 19. yüzyıl sonlarına fakat daha yoğun olarak 20. yüzyılın başlarında yayımlandığını görülmüştür. Bu bakış açısıyla aşağıda yüksek mekteplerde okutulan ders kitapları üzerinde değil, popüler iş kitabı olarak son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun işletmecilikle ilgili algısına hitap eden eserler üzerinde durulmaktadır.

İŞ-Ticaret Âleminin 16 Düsturu: Türkiye’de işletme ve yönetim alanının bilimleşmesi öncesinde Herbert N. Casson, bugünün popüler iş hayatı yazarlarının belki de ilk örneklerinden birisidir. Ayrıca Casson’un çalışma yaşamı ile ilgili fikirlerini bünyesinde barındıran azımsanmayacak sayıda kitabı Türkçe ’ye çevrilerek yayınlanmıştır (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232-233).

Casson’un bu kitaplarından biri de “İş-ticâret âleminin 16 düstûru” adlı kitaptır. Söz konusu kitap 1915 Londra’da “The axioms of business”, 1922’de Almanya’da “16 Lehrsätze d. geschäftserfolges” ve 1919’da Fransa’da “Les 16 commandements de l’homme d’affaires” basılmıştır. Türkiye’de ise 1928 yılında İstanbul İktisat Matbaası tarafından Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Kitabın mütercimi Mübahat’tir.

Kitabına “*ticaret denilen şeyin artık bir ilim olduğunu ispata çalışacağım*”, iddiası ile başlayan Casson, ticaret ilminin henüz tamamen belirginleşmiş kuralları olmadığını fakat ticaret adamları tarafından uygulanan usullerin ve/veya düsturların isabetli bilgiler sunacağını ifade etmektedir. Ticaretle matematik ilmini karşılaştıran Casson, matematikte belirli kuralların olduğunu ticarete ise belirgin olmayan dinamiklerin; insan ve eşyanın olduğunu belirtmektedir. Ticaretin ilim olması, astronomi uzmanlarının güneşin ve ayın ne zaman doğacağını ve ne zaman batacağını tahmin ettikleri gibi bir işletmenin de ne zaman iflas edeceğini veya ne zaman kâra geçeceğini bilmesi için en az astronomi ilmi kadar yüzyıllarca ticaret ilmiyle de uğraşılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Casson’a göre ticaret ilmi üniversitelerden gelmeyecektir. O’na göre profesörler kendilerini özenle ticaret dünyasından uzak tutmaktadırlar. Casson’a göre eğer ticaret bir ilim olacaksa bunu nazariyatçılar değil ticaret adamları gerçekleştirecektir. Casson yirmi beş senelik bir zaman zarfında oluşan nazarî ve pratik bilgilerini iş sahasına uyguladığını belirterek söz konusu on altı düsturun ortaya çıktığını belirtmekte ve bu düsturların geliştirilmesi için de okuyucularından kendisini eleştirilmelerini talep etmektedir.

1. *Düstûr: “Bir muâmele-i ticâriye için iki veya daha ziyâde eşhâs lâzımdır.”*
2. *Düstûr: “Her muâmele-i ticâriye üç unsurdan terekküip eder: Müşteri, bâyî ve eşyâ”*
3. *Düstûr: “Hakîkî fiyat, maliyet fiyatı ile kârın hâsıl-ı cem’idir.”*
4. *Düstûr: “Eşyâda tezâyüt fiyatta tenezzülü, eşyâda nedret fiyatta tezâyüdü mûcib olur.”*
5. *Düstûr: “Müşteriyi eşyânın mâhiyeti alâkadâr eder, fiyatı değil.”*

6. *Düstûr*: “*Vakit, masrafi tezyîd eder.*”
7. *Düstûr*: “*Eşyâ nakliyesi, masrafi tezyîd eder.*”
8. *Düstûr*: “*İstihsâlâtın tezâyüdü masârîfi tenkîs eder.*”
9. *Düstûr*: “*Mâliyet fiyatı, tedârik ve idâre masârîfinin hâsıl-ı cem'idir.*”
10. *Düstûr*: “*Masârîf-ı umûmiye kâra takaddüm eder.*”
11. *Düstûr*: “*Riziko tezâyüdü kârın tezâyüdünü talep eder.*”
12. *Düstûr*: “*Hiçbir vakit, kıymet sâbit değildir.*”
13. *Düstûr*: “*İki türlü kıymet vardır. Kıymet-i Hâzıra, Kıymet-i Müstakbele*”
14. *Düstûr*: “*Ancak 'altın'.. paradır.*”
15. *Düstûr*: “*Netîceyi gösteren hadd-i vasatîdir.*”
16. *Düstûr*: “*Ticâret büyük birliklere koşar.*”

Ticaretin daha çok piyasa bilgisinden geleceği ve ticaret âlemindeki tecrübelerin bilimselleşmesi için de bilimle uğraşan kişilerin bu konuda gayret etmeleri gerektiği konusunda sürekli vurgular yapan Casson, Avrupa'nın diğer ülkelerine nazaran Türkiye'de 10-13 yıl gibi bir zaman diliminden sonra yayınlanmıştır. Türkiye'deki üniversitelerde okutulduğuna dair bir bulguya rastlanmamakla beraber basıldığı yıllarda ve sonrasında Türk toplumunun işletmecilik bilgi-birikime katkı sağladığı söylenebilir.

İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet: Türkiye'de tanınan popüler iş yazarlarından birisi meşhur çelik kralı İskoç asıllı Andrew Carnegie'dir. Kendi yazdığı kitaplar dışında hayatı hakkında yazılan kitaplar da Türkçe'ye çevrilmiştir (Combremont, 1946). İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet adlı kitabın kapağında, “*Bidâyette beş kuruş gündelikle müstahdem iken sarf-ı zekâ ve mesâi-i zâtîyesi ile milyarder olan Karneci'nin zengin olmak çârelerinden ve mesâil-i mühimme-i ictimâiye, iktisâdîye ve siyâsiyeden bâhis herkes için müfîd nesâyihî hâvî bir eseridir.*” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Kitap, Andrew Carnegie tarafından 1902 yılında yazılmış “The Empire of Business” adlı eserinin bir tercümesidir. Kitabın mütercimi Asım Tevfik'tir. İstanbul'da 1912 yılında telif edilen kitap, Kütüphâne-i İslâm ve Askerî tarafından basılmıştır.

Kitabın girişinde yer alan mütercim notunda, Andrew Carnegie'nin hayat hikâyesinden bir kesit olarak; özellikle genç yaşlarında çalışmakta iken ilk kazandığı para olan 30 kuruşun verdiği tatmin ve mutluluktan bahsedilmektedir. Sonrasında ise Carnegie'nin iş dünyasındaki başarısı, prestiji ve statüsü dolayısıyla toplumla paylaştığı bilgilerini, çeşitli zamanlarda verdiği konferansları içeren bir kitap olduğu ifade edilmektedir. “*Hizmetkâr, amele, me'mur, âmir, mektepli, âlim, genç, ihtiyâr hâsılı herkes için mûcib-i istifâde mebâhisi şâmildir.*” şeklindeki cümle ise kitabın toplumun her kesimine hitap ettiğine dikkat çekmektedir. Asım Tevfik, Saint

Andrew Üniversitesi rektörlüğünü çelik krallığına tercih eden Andrew Carnegie'nin bu kararından çok etkilenecek bu kitabı tercüme etmeye niyet ettiğini belirtmektedir.

Kitabın ilk bölümü “Tarîk-i Muvaffakiyet” başlığı altında gençlere iş hayatında başarılı olmaları için verilen tavsiyelerdir. Bu tavsiyeler arasında işe genç iken başlamak, başlangıçta belki en alt kademedен işe girmek, gerekirse mağazayı süpürme işinden dahi kaçmamak, yüksek kademelerde iken o mevkilerin keyfi hallerinden kaçınarak daima geliş(tir)meye çalışmak, dürüst, namuslu, mert ve sadık olmak, iş adamı olmaya çalışmak, tutumlu olmak gibi konular bulunmaktadır. Carnegie ayrıca gençlere işret, spekülâtorlük ve kefil olmaktan özellikle uzak durmaları gerektiğini belirtmektedir. Carnegie gençlere ticaret hayatına girmekten korkmamaları yönünde tavsiyelerde bulunarak ticarete başarının; azim, yetenek ve sermayeyi girişimde buldukları işe tüm imkanlarıyla yöneltmekle geleceğini söylemektedir.

Kitaptaki ikinci bölümü olan “S’ay ve Sermaye” ise işçilere yönelik bir nutuktur. Bu bölümde sermaye sahipleri ile işçilerin birbirleriyle olan bağlarından, birbirlerine karşılıklı olarak güvenmelerinin faydalarından, işçilerin bilgi/birikimlerinin artırılması, iyi vakit geçirmeleri ve toplumsal hayattaki statülerinin iyileştirilmesine yardım eden yönetici/patronların aslında kendilerine yatırım yaptıkları/hizmet ettikleri ifade edilmektedir.

Carnegie kitabının “İş” başlıklı bölümünde öncelikle bu kelimenin tanımı üzerinde durmaktadır. İş kavramı (affaires, business) olarak; *“ticaretle sanayi, usûl-i defterî usûl-i mâliye bilmeyi icâb ettiren meşgûliyet, bir ticarethâneyi idâre etme, para ile yapılan her türlü muâmelât”* olarak tanımlanmaktadır. Carnegie iş kelimesi hakkındaki açıklamasında, bir işçinin veya maaşlı bir memurun ücret alarak çalışmasının iş olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. İş yapmayı “iş” olarak kabul eden Carnegie, en azından bireyin risk üstlenmesinin, hisse sahibi olmasının ve/veya zararları göğüslemesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. *“İş adamı deryâ-yı umûr-u beşere cankurtaranlık vazîfesini ifâ eden muayyen bir maaş olmaksızın atılarak esecek rüzgârlara tâbî olur, her tehlikeyi göze alır.”* Devamında iş adamı olacak kişilerle olmayacak kişiler arasındaki belirgin farklardan birisinin de belirli bir maaşa razı olup girişiminden vazgeçmek veya vazgeçmemek konusunda olduğunu ifade eden Carnegie gerçek bir iş adamının maaşlı bir işi iste(ye)meyeceğini belirtmektedir. Carnegie iş adamlarının iş yapmaları noktasındaki seçimlerinin önemine de *“Bir kimse eğer müdebbir ise tekmil yumurtalarını bir sepete koyar ve sonra bu sepeti muhâfaza eyler. Bir kimse kahve ticâretiyle meşgûl ise yalnız kahve ile iştigâl etsin. Şeker ticâretiyle meşgûl ise kahveyi bir tarafa bıraksın ve ikisini yalnız fincanında bir araya getirsin.”* tavsiyeleriyle vurgu yapmaktadır.

Carnegie kitabın “Sehpa” başlıklı bölümünde üç önemli saç ayağından bahsetmektedir. Elde edilen hasılatın daha verimli olabilmesi için; sa’y (çalışma), sermaye ve zekanın önemli olduğunu anlatmaktadır. Bu üç kavramın birbirleriyle yakın irtibatlı ve tıpkı bir sehpanın ayakları gibi olduklarını belirtmektedir. Kitaptaki diğer bölümler; Vazîfe-i Tasarruf, İngiltere ve Amerika’nın Münasebât-ı Ticâriyesi, 19. Asırda Cemâhir-i Müttefika-yı Amerika’da Çelik İmâli, İngiltere ve Amerika’da Maişetin Mukâyesesi, Nasıl Servet ve Sâ mân sahibi olunur?, Servet ve Sûr-i İstîfali, Tröst Korkuluğu, Mençistır Mektebi ve Zamân-ı Hâzır şeklindedir.

Yukarıda zikredilen ve daha çok “ticaret”, “servet edinme” ve iş fikri odaklı kitapların yanında son dönem Osmanlı’da yayımlanan işletmeciliğin “üretim” boyutuyla alakalı kaynaklar da bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerek devlet eliyle gerekse özel sermaye ile kurulmuş olan fabrikaların çalışma ilişkileri, üretim tarzları, örgütlenme biçimleri ve yönetimlerine dair kurumsallaştırılma çabaları fabrika nizamnameleri, kanunlar vb. uygulamalar bağlamında Tanzimat’la birlikte başlamıştır. Ayrıca Batı’da işletme yönetimi alanında ilk bilimsel çalışmaların yapılmaya başlandığı 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yılları dikkate alındığında, Osmanlı elitlerinin bu gelişmeleri neredeyse birebir izliyor olmaları söz konusudur (Topal vd., 2012, s. 50-51). Dolayısıyla son dönem Osmanlı’da fabrika ve sanayileşme ile ilgili kavramlara ve gelişmelere yer veren çok sayıda basılı kaynağın oluşumunda devletin ve yönetici elitlerin katkısının olduğu çıkarımı yapılabilir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk zamanlarında yayımlanan söz konusu kaynak eserler, kimi zaman bir fabrikanın hikâyesi kimi zamansa fabrika yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair belge/kitap şeklinde de olabilmektedir. Örneğin literatürde, “fabrika” ve “fabrikacı”, anahtar kavramları bağlamında, Osmanlıca olarak yayımlanan birçok basılı eserin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu eserler arasında Gelibolulu Azmi tarafından telif edilen “*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*” (1914), Mehmet Ali Bey tarafından telif edilen “*Fabrikacılık ve Sanayi Notları*” (1928) ve Binbaşı Ahmet Hamdi Bey tarafından yayımlanan telif edilen “Fabrikacılık” (1919) adlı kitaplar bulunmaktadır (Özkul ve Çakırel, 2018).

5. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye’deki işletmecilik düşüncesinin oluşmasında ve gelişmesinde son dönem Osmanlı iktisat yazınının büyük payı olduğu görülmektedir. İşletmecilik bilgisinin Türkiye ortamında, iktisat alanıyla ilgili yazıların/kitapların yayımlanmaya başlanmasıyla birliktelik göstererek ilerlediği söylenebilir. Bu noktada iktisat ve işletme bilgisinin daha net çizgilerle sınırlarının belirginleşmesinin ise 19. yüzyılın sonlarına doğru hatta 20. yüzyılın ilk yarısında olduğu belirtilebilir. 19. yüzyıl iktisat kitapları tercüme ve/veya telif şeklinde ve

Batı'dan etkilenerek az sayıda yazarın eser verdiği bir alan olsa da bu alanla ilgili birikimin işletmecilik alanına katkısı ve oluşturduğu bir arka plan söz konusudur. Çünkü hemen hemen ikinci elden incelenen tüm iktisat kitaplarında; şirketleşme, ticaret yapma biçimi, ticaretle devletin rolü gibi işletmecilikle ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Mehmet Oluç'a göre iktisat ilmi, gerek makroekonomik gerekse mikroekonomik araştırmalarında işletme ilminin de konusu olan ekonomik birimleri (işletmeleri) daha çok birbirlerine bağılıkları açısından ele almaktadır (Oluç, 1959: 9). Bu noktada çalışmada ele alınan iktisat kitaplarının yer yer mikro fakat daha çok makroekonomik bir bakış açısıyla işletmecilik düşüncesine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Çalışmada Türk işletmecilik bilgisine yönelik söz konusu iki tercüme eserde de; o güne dair ticaret bilgisini, iş kurmayı, serveti ve eldeki imkanları değerlendirmeyi öneren geniş bir çerçeve bulunmakla beraber ticaretle meşgul olunan bir hayatı öven bir yaklaşım da görülmektedir. Casson ticaretin bir ilim olduğunu ispat etme çabası ve nasıl yapılması gerektiği üzerindeki kurallara yoğunlaşmasıyla beraber Carnegie'nin daha filozofik bir yaklaşımla ve özellikle gençlere hitap eden bir üslupla iş hayatını ele aldığı ifade edilebilir. Carnegie'nin özellikle gençler konusundaki duyarlılığı göze çarpmaktadır. Hatta Carnegie gençlere iş hayatına dair tavsiyelerini aktarırken; aile hayatı, alışkanlıklar ve gündelik hayatlarının sıkı irtibatına sürekli değinmekte, erdemli ve verimli bir hayat kurlmaları gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Carnegie'nin eserinin Türkiye'de yayımlandığı dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından hemen önceki tarihlere tekabül etmektedir. II. Meşrutiyet'in ikinci safhası olarak kabul edilen bu dönem devletin iktisadi politikalarında bereketli bir uyanıklığın başladığı yıllar olarak tanımlanmaktadır (Fındıkoğlu, 1946: 56-58). Dolayısıyla bu dönem Türk toplumunda girişimcilik adına da mümbit bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Carnegie'nin eserinin işletmecilik/girişimcilik/iş hayatı açısından o dönemin toplumsal algılarına hitap eden bir yapısının da olduğu belirtilebilir. Casson'un eserinin Cumhuriyet'in ilk yıllarına/açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak adlandırılan (Boratav, 2009: 39), döneme rastladığı ve sosyolojik ve kurumsal olarak yenilenme çabası içinde olan bir topluma, işletmeciliği/ticareti benimsetecek belki sevdirecek yaklaşımları sunma noktasında katkı sağladığı belirtilebilir. Her iki eserin de diğer ülkelerde yayımlandıktan yaklaşık on yıl sonra tercüme şeklinde de olsa Türkiye'de yayımlanmaları Türkiye'de işletmecilik/ticaret bilgisine dair yayınların toplum tarafından takip edilme eğiliminin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki iktisadi neşriyatı yapan yayıncıların da işletmecilik bilgisi konusunda o dönem için öncü olan Batı dünyasını çok da geriden takip etmeyen güncel bir yaklaşım sergiledikleri ifade edilebilir.

Türkiye’de 19. yüzyıl işletmecilik bilgisine katkı sağlayan eserler konusunda elbette daha kapsamlı çalışmalar yapılabileceği fikri ortaya konulabilir. Bu çalışmalarda da işletmecilik bilgisi içeren kaynakları hangi anahtar/ilgili kavramlarla aramak gerektiği konusunda Türkiye’deki işletmecilik tarihi literatürüne daha çok odaklanılmalıdır. Çünkü işletmecilikle ilgili kitapların/eserlerin/yayınların hangi anahtar kavramlarla araştırılabileceği noktası bu alanda yapılacak çalışmaların rehberi/pusulası niteliğinde olacaktır. Bu çalışmada da ifade edildiği üzere son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi akademik dünyasında işletmecilik bilgisi ile birlikte anılabilecek/aranabilecek kelimeler; muhâsebe, ticâret iktisâd, usûl-i defterî, teşebbüs, sevk-ü idâre, sanayi ve fabrika(cı) gibi kavramlar olarak görülmektedir. Türkiye’de iş, işletme ve işletmecilik kavramlarının bu günkü manada kullanımı konusunda öne çıkan ilk popüler eserlerin de ilk tespitler ışığında ticaret/iş yapmak bilgisine odaklanan tercüme eserler olduğu belirtilebilir. Ayrıca Türk işletmecilik bilgisi konusunda ilk dönem Türk yazarların bizzat ürettikleri eserler hakkında da çalışmalar yapılabilir. Bu konularda yapılacak işletmecilik tarihi alan çalışmalarına dair öneri ise; gerek ders gerekse de popüler iş hayatı kitaplarının arşiv çalışmalarıyla da desteklenerek, Türk işletmecilik bilgisine dair katkılarının detaylı olarak tespit ve tetkik edilmesi noktasında olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağır, S. (2017). Osmanlı İktisat Düşüncesinde Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Örnek Alma. *Türkiye’de İktisadi Düşünce*, İstanbul, İletişim, ss. 13-49.
- Badem, C. (2010). *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden-Netherlands, Koninklijke Brill NV.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara, İmge.
- Carnegie, A. (1912). *İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyyet*, Asım Tevfik (Çev.), İstanbul, Dersaadet Kütüphanesi-i İslam ve Askerî.
- Casson, H. N. (1928). *İŞ-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*, Mübahat (Çev.), İstanbul, İstanbul İktisat Matbaası.
- Combremont, J. de M. (1946). *Carnegie Nasıl Milyarder Oldu?*. Y. Bahar (Çev.), İstanbul, S. Süreyya Bükey Basımevi.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*, İstanbul, Libra.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi 1. Cilt-Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi.
- Erçek, M. ve Üsdiken B. (2011). İşletme İktisadı: Türkiye’de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü. E. Tokdemir, Ö. Günçavdı ve S. S. Kayam (Ed.), *Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, ss. 229-260. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Ertul, N. (Ed.), (2008). *Ekonomi Basın Tarihi*, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Findıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye’de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, İsmail Aygün Matbaası.
- Güler, M. N. (2005). Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Biliminin Adlandırılma Problematikliği. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 18(4), ss. 377-386.
- Güvemli, O. (2000). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, Cilt: 3, İstanbul, Avcıol.
- Keskin, N. E. (2006). Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 2, ss. 1-28.
- Koloğlu, O. (2007). Kapitalizme Geçişin İlk Aşamasında (1821-1875) Osmanlı Basını. Baykan, M., Aytuna, F., Celen B. (Ed.), Ortaylı, İ. (Genel Danışman), *Loncadan Odaya*, İstanbul, Muka Matbaa, ss. 136-145.
- Mardin, Ş. (2010). Türkiye’de iktisadî düşüncenin gelişmesi (1838-1918). *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İstanbul, İletişim, ss. 51-115.
- Oluç, M. (1959). *İşletme Organizasyonu ve Sevk-ü İdaresi*, Birinci Cilt, İstanbul, Sermet Matbaası.

- Ortaylı, İ. (1983). Osmanlılarda İlk Telif İktisat El Yazması. *Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 46(1), Ekim-Kasım, ss. 37-44.
- Özkul, A. S. (2012). 19. Yüzyıl Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6), ss. 223-241.
- Özkul, A. S. ve Çakırel Y. (2018). Fabrika Yönetimi Bilgisinin Tecrübe ve Gözlem Yoluyla Aktarımı Örneği: Binbaşı Ahmet Hamdi'nin 'Fabrikacılık' Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Trabzon, ss. 856-862.
- Tayşir, E. A. (2015). Harf Devrimi Öncesi Yayımlanan İşletme-İktisat Konulu Süreli Yayınlar Üzerine Bir Araştırma. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, Muğla, ss. 117-119.
- Topal, M., Erdemir, E. ve Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, ss. 37-64.
- Tütengil, C. O. (1965-66). Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 25(1-2).